

KÜLÖNLEGES SZENTEGYHÁZAK

A középkori és újkori különleges szentegyházaknak egy része búcsús hely illetve búcsújáró hely másrészük pedig menedékjogú egyház volt. A búcsúk engedélyezése a Rómával való kapcsolat és a hitterjesztés szolgálatában állott, amely a középkorban még európai kérdés volt. A búcsú biztosította a szentegyházak látogatását, a távollévő templomokkal a lelki kapcsolatot, mely a hívek számára az üdvösség elnyerésének záloga volt.

Szem előtt tartva a fentieket, Róma szívesen engedélyezett búcsúkat az új magyar egyházaknak. Ilyen búcsús egyház volt a magyar kereszténység kezdetén Bánságban, az 1256-ból említett francia ciszterciták által alapított, s Szent Péter patronátusa alatt álló Kemecsemonostor.⁴⁶ Ezt a kunok felégették, de a XIV. században újraépült. Meglátogatásához IX. Bonifác pápa (1389-1404) 1400-ban búcsút engedélyezett. Nevezetes búcsús templom volt a Szent Gellért legendában 1030-ban említett, Szent György tiszteletére szentelt orosz-lámosi szentegyház is, melyet Csanád az Ajtony felett aratott győzelmének emlékére emelt,⁴⁷ és amelynek látogatásához IV. Jenő pápa (1431-47) három évi búcsút engedélyezett.⁴⁸

A búcsújárásokban a bánsági hívek főleg a nevezetes külföldi székesegyházakat kerestek fel s különösen a francia és német egyházakkal tartották a lelki kapcsolatot. Mivel a magyarság kereszténysége nyugatról jött, ezért érthető a nyugati orientáció. Ezeknek a búcsújárásoknak az is kedvezett, hogy a nyugati egyházkormányzat egyes ágai átnyúltak Pannóniába is. A magyar kereszténység megerősödésével azonban helyi búcsújáró helyek is keletkeztek. Ilyen búcsújáró hely volt az 1233-ból említett bencés apátság Izsó is (Bezdin-Munar), amelynek a helyén a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére emelt görög keleti kolostor ma is búcsújáró hely.

Egyike a nevezetes búcsújáró helyeknek a Boldogságos Szűz Mária patrónatusa alatt álló Bulcs, alig száz lépésre a Marostól. Az okiratok, mint a fekete barátok (bencések) kolostorát 1225-ből említik, de temploma már a XII. században megvolt. Sajnos a törökök 1552-ben elpusztították, de XVI. század utolsó évtizedeiben egy kisebb templomot építettek a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, kinek az ünnepein sokan jöttek búcsúra még görög keletiek is. A török időkben Bulcsot és környékét bosnyák ferencesek adminisztrálták Lippáról. 1596-ban másodszor rombolták le a törökök, lakossága akkor elszéledt, s a település helyén erdő nőtt. A régi Bulcs közelében azonban csakhamar egy új település, Cella keletkezett. Ennek a hívei Máriaradnára kellett templomba járjanak, ezért többször folyamodtak a püspökhöz papért, és arra is hivatkoztak, hogy a török időkben a temesvári pásztor küldött nekik.

⁴⁶ A kutatás mai állása szerint a monostor ismeretlen (talán bencés) rendű. F. ROMHÁNYI 2000. 35., GYÖRFFY 1963. 860., DÁVID 1974. 55., JUHÁSZ 1927. 195–198., SÁCARÁ 1974. (GTP)

⁴⁷ Inkább a Szent Györgynek tett fogadalmának beváltása sarkallhatta Csanád ispánt a templom emelésére. (GTP)

⁴⁸ LUKCSICS 1938. 154. (504. sz.), 155. (510. sz.). (GTP)

Vége 1737-ben lelkipásztort kaptak. Cellát 1743-ban Györffy Orbán minorita atya adminisztrálta, aki szomorúan panaszkol, hogy hívei nagyon elmaradottak, és számuk 51-re csökkent. Györffy utóda Valovich Mihály minorita atya, hallván híveitől, hogy Cellától egy órányira valami romok vannak, elment oda, és rátalált a régi, XVI. századi bulcsi templomra: még tető alatt állott, ezért elhatározta, hogy a „gratiosa Ecclesia”-t kijavíttatja, és a plébániát Cellából áteszi a régi búcsújáró helyre. Utóda, Bereczky Hilarion, „Bulcs második alapítója”, szintén minorita atya, a templom renoválását befejezte, a környéken erdőt irtott, gazdaságot létesített, s lassan hívei is visszatelepedtek a török pusztítások elhagyott községükbe. A környékről továbbra is jöttek a hívek búcsújárásra a „bulcsi Máriához”, melyről 1741-ben Stanislavich Miklós csanádi püspök azt írja „gratiosus locus ubi ab antiquo magna populi - etiam schismatici - plurimas gratias impetrantis multitudo convenire solet”.⁴⁹ Engel püspök⁵⁰ 1752-ben tartotta itt az első bérmeletet, amikor is 39-en bérmelekoztak. 1807-ben Fogarassy Tamás felásatta az apátság romjait, s ekkor találta meg a XV. századi búcsús harangot is, amely először egy haranglábon állt a templom előtt, majd a templom fatornyából szólította Istenhez a híveket és a búcsúsokat. 1870-ben aztán március 21-én egy új templom építésébe kezdtek, melyet 1872. február 11-én a Magyarok Nagyasszonyának tiszteletére felszenteltek.

Bulcs egy magányos kegyelmi hely, amelynek történetéről keveset tudunk, de ismeretlenségében is újra és újra megújul; múltját misztikus homály fedi, de rejtetségében is tovább él. Múltját a Mátyás-legendák emlegetik, s bár megmaradt harangja és misecsengője is, patrónusáról, akiről a legtöbbet kellene tudnunk, semmi sem maradt meg, csak a neve: „a bulcsi Mária”, ez azonban tovább fog élni a tárgyai emlékeknél is, mert e hely kegyelmi világához kötődött.

Lippán 1325-ben Róbert Károly építtetett egy templomot, amelyet 1551-ben a törökök feldúltak. A lakosság ekkor a Máriaradnán lévő kápolnába menekült, amelyet 1550-ben építtetett egy özvegyasszony. Valaki elhíresztelte, hogy a ferencesek ott aranyat rejtegetnek, mire a törökök mindent feldúltak és felégettek. Radna lakói a XVII. században Boszniából jött katolikus görög kereskedők voltak és papjukat is ők hozták. Stipancsics András dalmata misszionárius (1640-1644) a boszniai Péter kolostorból a temesvári pasa és lippai kádi aláírásával 1642-ben, a hedsra 1052. évében, egy fermánt hozott a 9 ölnyi kápolna felépítésére. Ez abban az időben nagy dolog volt, mert a keresztények a török hódoltságban nem építhettek templomot.⁵¹ A kápolna fel is épült, de az atya pestis áldozata lett. Utóda

49 „gratiosus locus ubi ab antiquo magna populi - etiam schismatici - plurimas gratias impetrantis multitudo convenire solet” = kegyhely, ahol régóta nagy népsokaság szokott összejönni, hogy számos kegyelmet nyerjenek.

50 Franz Anton von Engl zu Wagrain csanádi püspök (1750-1777)

51 A máriaradnai kegyhely történetéhez lásd a 18. századi mirákulumos könyveket: *Nemorosa Opacitas relucens seu Genuina Historica sacratissimae imaginis Beatissimae Virginis Matris Gratiarum In Sacra Radnensi Aedicula Fratrum Minorum Observantium S.P. Francisci Provincia Bisniae Argentinae ...* Budae, 1756., *Világos berkes-hegy avagy Máriának az Isteni Malaszt anyjának Kegyelmi Képe, mely Nemes Magyar Országban a Radnai Hegyeken napról napra Isteni Malasztokkal világosodik*, Temesvár, 1773, illetőleg Vác, 1796. Lásd még: Roos 1998. további, Máriaradnára vonatkozó irodalommal!

Plumbo János ferences atya idejében egy Urichonosa (Virchnossa) György nevű bosnyák radnai lakos 1678-ban⁵² egy Mária-képet ajándékozott a kápolnának, melyet egy olasz képkereskedőtől vett. A Remondini de Bassano híres képanyomdájában készült, fakeretbe helyezett kép 80 cm magas, és 60 cm széles. A Kármelhegyi Boldogasszonyt ábrázolja, amint a karján ülő Kis Jézus fölé hajol, aki éppen édesanyját akarja átölelni. A Boldogságos Szűz Mária jobb kezéről egy skapuláré csüng. A kép alján a tisztító tűzben szenvedő lelkek könyörögve nyújtják kezüket Mária felé.⁵³

Máriaradna az egyetemes olasz hatásról tanúskodik, mely templomstílusban, egyházi szolgákban, a radnai Mária-képben áhítatot hozott a Bánságba is. 1695-ben, amikor a törökök újból kirabolták és felgyújtották a radnai kápolnát, minden porrá égett, csak a fakeretes, papírból készült Mária-kép maradt épen, legfeljebb színének élénkségét rontotta meg a füst. A hívek ettől kezdve különös tiszteletben részesítették a képet, és búcsús körmenetekben látogatták meg. Az első nagy zarándoklatot az aradiak tartották 1709-ben, hogy a nagy pestis után hálát adjanak Istennek.⁵⁴ Az 5000 férőhelyes radnai templomot 1767-ben építtette P. Balázs ferences atya. Kegyképének Rudnay Sándor esztergomi hercegprímás két arany koronát adományozott, melyek Mária és a kis Jézus fejére kerültek.⁵⁵

A radnai kegytemplomhoz a temesvári közigazgatási területéről egykor komppal, tutajokkal közlekedtek az aradi parancsnok engedélyével. A temesváriak Szent Anna napjára jöttek búcsúra. A ferencrendiek naplója megemlíti, hogy 1751-ben, amikor a lakosság még elég kevés volt Temesváron, 300-an zarándokoltak Radnára. Philipp Delbl 63 éves papneveldei szabómester 1938-ben mesélte, hogy már ötvenszer járt a radnai búcsúra. 45 éve a búcsú előimádkozója, szervezője, de már utoljára, mert az orvos eltiltotta a hosszú gyaloglástól. Egyéb-ként Máriacellben, Maria-Einsiedelben, Lourdes-ben, Loreto-ban is járt: Rómában és Páduában kétszer volt. A „Radnai Egyesületet” a bécsi (1912) és a budapesti (1938) eucharisztikus kongresszuson képviselte.⁵⁶

Csiklován 1727-ben Sarlós Boldogasszony tiszteletére németek, románok részvételével szentelték fel a kápolnát, mely – mivel egy sziklán épült – „sziklás Máriának” nevezték. A pápa a kápolna látogatóinak általános búcsút engedélyezett. A kápolna gondozását egy remetére bízták.⁵⁷

Rigósfürdő Máriaradnával és Bulccsal lippai dombvidékén háromszöget alkot. Szintén Mária kegyhely. Búcsújárása egy érdekes lelethez fűződik. Német gyarmatosok ugyanis kőfejtés közben Bogdarigóson egy Mária-képre akadtak.

52 Székely László 1618-at írt tanulmányában, de ez kétségtől elírás.

53 Roos 1998, 2004., BARNÁK 2014.

54 BALOGH 1872. 515.

55 Roos 1998. 116-117. Rudnay Sándor hercegprímás 1820-ban itt vette át az érseki palliumot, s ezért nagyon szerette Máriaradnát. Gyöngyökkel és ékkövekkel ékesített két koronát adományozott a kegyképnek. Végakarata szerint szíve a templomban talált végső nyughelyet.

56 A temesvári Radnai Egyesületről lásd: Roos 2004. 529-557. Philipp (Fülöp) Delbl (1875-1950) Csatádón (Lenaheim) született 1902-től 1943-ig különféle tisztségeket töltött be a temesvári radnai egyesületben.

57 MOLDOVAN 1931., VOLKMAN 2001.

A csodás leletet a hegyoldal egyik mélyedésébe helyezték, ahol néhány nap múlva gyógyforrás fakadt. A hír hallatára megindult a búcsújárás, s a zarándokok ajándékából a Pottyondy család egy kápolnát építtetett.⁵⁸

A Boldogságos Szűz Mária különösképpen szerette a hegyeket. Ezért ment örömmel meglátogatni Szent Erzsébetet is a hegyekbe ahogy a Szentírás mondja „abiit in montana” (Lk 1,39)⁵⁹. Az utolsó hegyi útja a Golgota, a koponyák hegye volt (Mt 27,33; Jn 19,25), ahová egyszülött Fiát kísérte rettenetes útjára. Kegyhelyei hegyekben vannak, még itt Bánságban is; ezért nevezik Csiklovát is „sziklás Máriának”. A kegyhely Rigósfürdőn is sziklához fűződik. Mária kegyhelyein rendszerint egy-egy nevezetes forrás is van. Mária csodás képe alatt Rigósfürdőn is forrás fakad. Mária forrásai a kegyelmet jelképezik, amely az ő közbenjárására fakad, mint a kristálytisztá hegyi víz.

Vannak olyan kegyhelyek is, amelyeknek története és kegyelmi körzete egy helyhez kötődik. Ilyen Temesváron a Mária- és Rozália-kápolna. Mindkettőnek engesztelő jellege van, de a Rozália kápolna, ezenfelül még hálaadó is.

A temesvári „Mária” Dózsa György kivégzésének feltételezett helyén van.⁶⁰ A történetírók ugyanis az egykori feljegyzések alapján Dózsa kivégzésének helyét a hajdani Kis-Temes jobbpartjára, a hivatalos kivégzőhelyre teszik, mely a várostól nyugatra a főkapu előtt, a mai katonai kórházzal szemben, a Mehalába vezető út kezdetén, a Temesvár hétszáz éves évfordulójára épített piac helyén volt. A kivégzést egy ferences rendi barát leírta, s többek között elmondja, hogy hét barátot rendeltek ki a két hétig éheztetett, aztán halálra ítélt Dózsa, testvére Gergely és húsz társának vigasztalására. A napló szerint a rőzse, amelyben meg kellett tüzesíteni a koronát, nem vetett lángot s a felette keletkezett füstfelleg egyszer csak kettévált, s megjelent a Boldogságos Szűz Mária képe. A körülállók térdre hulltak, s imádkozni kezdtek. (A kép a Boldogságos Szűz Máriának a lovassági zászlón lévő képe volt.) A kivégzésnél a bakók egy karót szúrtak a földbe s eléje egy tüzes vastrónt helyeztek; Dózsát a trónra ültetve a karóhoz kötötték, övig lemeztelenítették s egy fogóval a tüzes koronát rányomták a fejére. Társait pedig arra kényszerítették, hogy egyenek testéből. Három emberét, akik elutasították ezt, megölték. Embereihez, akik készek voltak teljesíteni e szörnyű parancsot, Dózsa ekképp szólt: „Most látom csak, hogy nem harcosokat, hanem kutyákat neveltem.” A barátok a kivégzés helyét körülvevő korlátra egy Mária képet akasztottak.

A török hódoltság után a jezsuiták naplója szerint a Hunyadi kastély mögött a császári kocsi gyártó műhely („prope vecturas caesareas”) és a vérpad között állt a „Segítő Máriához” címzett („ad Mariam auxiliatricem”) capella hungarica, látogatott búcsújáró hely. A jezsuiták naplója szerint 1727. augusztus 19-én a jezsuita

58 Bogdargós, 1892-ig Neuhoof, v. Temes vm. (Bogda, Ro.): plébánia a volt csanádi egyházmegye. lippai esperesi kerületében. – 1436: Bogda. 1772: alapították. A törökök 1526 u. elfoglalták. Mai tp-át 1845: Sárlos Boldogassz. tiszt. szelték. Kegyura 1880: Pottyondy Ferenc. Anyanyelve 1840: német. KatLex I. 886.

59 „Mária még ezekben a napokban útnak indult, és a hegyekbe sietett.

60 JUHÁSZ 1947c 43. (GTP)

főnök ehhez a „roskadozó szenthelyhez” vezetett egy körmenetet, ahol misét mondott. A napló szerint az ablaktányérok hiánya miatt az ablakra egy pokrócot kellett tenni, hogy a léghuzat ne oltsa ki a misegyertyákat. A kápolnát még néhányszor renoválták. 1752-ben még említi a napló, aztán nem szól többet róla a krónika.

A XIX. század elején a források e helyen egy faállványra erősített, üveg alatti Mária-képet emlegetnek, amelyet 1873-ben a vásári nép megrongált. Később egy fából faragott szoborról tesznek említést. 1865-ben aztán Bajorországból egy kőszobrot rendelnek, melyet a „platánfasor baloldalára” állítanak, s az iskolanővérek gondozására bíznak. 1877-ben a Miasszonyunk nővérek a müncheni Mayer-féle intézetből egy új szobrot hozatnak. Végül is 1906-ben Kiss Györgynek carrarai márványba faragott Mária szobrát helyezték ide. Föléje Székely László építész egy három lépcsős, vörösrézrel fedett neoromán arkádót emelt, a körülötte lévő fásított teret pedig vasrácsos kerítéssel vették körül.

Minden emberi szenvedésben Isten küld egy közbenjárót, akinek engesztelő életéért megbocsát az embereknek. Ilyen szerepe volt a borzalmas temesvári pestisben (1739-40) Nepomuki Szent Jánosnak, akinek tiszteletére emelték a Rozália-kápolnát. A temesváriak hite szerint ugyanis Nepomuki Szent János eszközölte ki Istentől az epidémia megszüntetését. A kápolnát 1740. május 15-én Nepomuki Szent János vigiliáján szentelték fel. Ettől kezdve minden évben május 15-én hálaadó körmenetben jöttek ide. Sajnos, e tisztelet hivatalos jellege idővel annyira elhomályosodott, hogy szinte a kegyelmi életben is megfeledkeztek róla, pedig a hagyományos szokások fenntartása a kegyelmi élet erősödésének is a záloga.

A kápolna külön érdekessége volt a hajójának két oldalán lévő kronosztikon, amely tizenháromszor említette a pestis végének és a kápolna építésének évét. A jobboldali felirat így szólt: „Senatus populusque civitatis Temesiensis Deo solemni pietatis voto agit gratias cuius infinita misericordia pestis extingvitur quia patronus Bannatus Divus Joannes Nepomucenus intercessit et patriae sinistris rebus periclitanti auxilium adfuit. Civitas igitur hoc sacellum publica solemnitate honorifice instauravit suisque contagionis patronis iusto gratitudinis voto dedicavit. Dominus Petrus Solderer iudex civitatis. Senatores D. Petrus Mayer et D. Mathias Cortery – D. Franciscus Siccura et D. Josephus Leibnitzer - D. Georgius Wagner et D. Joannes Baptista Greitter. p. t. Syndicus civitatis.”

A kápolna baloldalán pedig a következő felírás volt olvasható: „Sub excellentissimo et reverendissimo Domino Adalberto Lib. Barone de Falkenstein S.G.M. consiliario intimo et Episcopo Csanadiensi modo pia memoriae et Urbis incolare solenne gratitudinis votum voverunt - quia pastoris munus laudabiliter exercuit – onesque suas in periculis nunquam derelictum cuius igitur pia orationis suffragiis recordari iustum. Deus qui culpa offenderis poenitentia placaris preces populi suplicantis benignus respice exaudi famulos et salva in necessitatibus suis - et Bannatum hunc a cuncta contagionis lue aliisque hostis periculis propitius libera.” A Rozália-kápolna 1849-ben az ostrom idején megrongálódott, de 1850-ben újjáépítették. 1903-ban még a pestises temető helyén a német majorok

mezején, a belgrádi kapunál állott. 1926-ban városrendészeti okokból lebontották, s délebbre vitték.

A bánsági áhítat egyik botrányköve egyes egyházak ősi menedékjoga, amelynek értelmében a bűnös az Isten irgalmára való hivatkozással bizonyos értelemben kivonhatja magát a földi igazságszolgáltatás alól, s kizárólag Isten ítéletére fellebbezhet, amely legtöbbször csak a másvilágon következhet be. Az is igaz, hogy ez olyan jogszokás, amelyet az evilági törvénykezés is elfogadott, mint Isten irgalmas ítélezésének földi megnyilvánulását, s a szigorú világi ítékezés enyhítését. Hogy Bánságban még a XVIII. században is javában virágzott azt jelenti, hogy a középkori vallásból ihletett jogszokások még az újkorban is tovább éltek.

A menedékjog elbírálásánál azonban szem előtt kell tartanunk a következőket: A menedékjog ősi hagyomány, már az ókori népek jogéletében is szerepelt. A középkor vallási szemlélete csak megerősítette ezt a jogszokást. Általában azok vették igénybe, akik igazságosnak ítélt cselekedetük miatt üldöztettek; akik azért követték el bűncselekményt, hogy szerintük károsodást szenvedett személyi jogrendjüket helyreállítsák; akik attól tartottak, hogy a világi törvénykezés igazságtalanul fogja elbírálni őket és végül, akik ösztönösen menekültek tettük törvényes következménye elől.

Az osztrák adminisztráció idején Bánságban a párbajokból sok végzetes bűncselekmény származott, amelyeknek számonkérése elől a menedékjog igénybevételéhez menekültek. A katonák ennek a jognak az igénybevételével a katonai kormányzat szigorú törvényein akartak enyhíteni.

Menedékjoguk volt Temesváron a Szent Katalin és a Szent György, Radnán és Orsován a ferencrendi templomoknak, Aradon és Lúgoson a minorita templomoknak. A temesvári jezsuiták naplója 1719. december 17-én egy katonáról tesz említést, aki megölte a kapitányát, s öt napig a jezsuiták templomában tartózkodott, ahonnan aztán elmenekült. A temesvári Szent Katalin templomról is feljegyezték, hogy aziljogát a Wallis-ezred sebésze vette igénybe, amikor megölt egy katonát és ide menekült; azt is feljegyezték, hogy katonaság vette körül a templomot, de nem lépték át a küszöbét. Báró Matvorski a belgrádi Daun ezredből, mivel súlyosan megsebezte Báró R. B. de Neipperg-et a jezsuiták templomába menekült, de aztán engedélyt kapott a Belgrádba való visszatérésre. 1743-ban Gregor Menendi Csákován párbajban halálosan megsebezte Gonschall nevezetű barátját, és a templomba menekült, de egy Bekker nevű káplár nem törődve az aziljoggal, elfogta a gyilkost. Stanislavich csanádi püspök emiatt a parancsnokló tábornokhoz folyamodott, s kérte a káplár megbüntetését, akit aztán le is zártak („vasba tette”) emiatt.

A menedékjognak volt egy sajátos formája is, amely abból állt, hogy az ártatlanul üldözöttek a nevezetes magyar szentek sírjához zárandokoltak. Ilyen zárandokhely volt Szent Gellért sírja is a csanádi székesegyházban.

A különleges szentegyházakhoz tartoznak azok is, amelyeknek ún. „tüzesvas ítélezési joguk” volt. Ilyen volt a csanádi egyházmegyében a II. (Vak) Béla által 1135-ben alapított aradi világi prépostság, társas káptalan bazilikális egyháza is, amelyet 1550-ben Verancsics Antal (1504-1537) még megcsodált, s mely a XVIII.

század közepén lebontott vár területén állott. A tüzes vas ítélezés a templom előcsarnokában és cintermében a következőképpen folyt le: a vádlott három napig böjtölt és imádkozott, majd két kezét vászonba göngyölítették, hogy bűbajos szert ne használhasson. A próba napján a templom előtt tüzet raktak, melyet a pap megáldott. Utána egy ünnepélyes szentmisét tartottak, melynek a végén körmenetben a próba színhelyére vonultak, ahol elimádkozták a hét bűnbánati zsoltárt és a mindenszentek litániáját, a szertartást vezető pap pedig három imádságot mondott a vas a felett. Ezután a vasat a tűzbe tették, s fölötte még két imát mondtak. Ekkor a pap még utoljára figyelmeztette a próbára tett személyeket, ha bűnösök vallják meg vétküket. Aki ezek után is igaznak mondta magát, annak meg kellett fognia a tüzes vasat, s a templomba kellett vinnie. Próba után a kezét újra begöngyölték és lepecsételték s csak három nap múlva oldozták fel. Ha a vádlott tenyere ép volt, ártatlannak nyilvánították, ha pedig megégett, újra bíróság elé került a büntetés kirovására. Az is megtörtént, hogy a vádlott a próba előtt meggondolta magát, s egy menedékjogú templomba menekült.